

Vlaams
Mensenrechten
Instituut

Het recht op zelfstandig leven voor personen met een handicap

Mensenrechtelijk kader

Inhoudstafel

	4
	5
	6
	8
	8
	11
	12
	25
	26
	26
	26
	26

27

27

31

32

35

37

1. Situering

Het volledige genot van alle mensenrechten van alle personen met een handicap en hun fundamentele vrijheden op voet van gelijkheid bevorderen, beschermen en waarborgen, alsook de eerbiediging van hun inherente waardigheid bevorderen. Dit is de doelstelling van het Verdrag inzake de rechten van personen met een handicap (verder: VN-Verdrag Handicap), dat op 13 december 2006 werd aangenomen door de Verenigde Naties. Sinds 2009 is dit verdrag ook van toepassing in Vlaanderen.

[Lees het volledige Verdrag hier.](#)

[Hier is de officiële vertaling van het Verdrag te vinden.](#)

Personen met een handicap worden vaak geconfronteerd met obstakels die hun participatie in de samenleving op voet van gelijkheid met andere belemmeren. Daarom bevat het verdrag een brede waaier aan verschillende mensenrechten die reeds beschermd werden in andere mensenrechtenverdragen, maar met een specifieke focus op personen met een handicap. Eén van deze rechten is het recht op zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij.

Het Vlaams Mensenrechteninstituut staat als onafhankelijke toezichthouder in voor de bevordering, de bescherming en de opvolging van de uitvoering van het VN-Verdrag Handicap binnen de Vlaamse bevoegdheden. In dit mensenrechtelijk kader lichten we toe wat het VN-Verdrag Handicap concreet bepaalt over het recht op zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij voor personen met een handicap en welke verplichtingen hieruit voortvloeien voor de overheid. We vertrekken daarbij vanuit het VN-Verdrag Handicap en de interpretatie van het toezichthoudend VN-comité, het Comité voor de Rechten van Personen met een Handicap (verder: VN-Comité Handicap), dat voor het Vlaams Mensenrechteninstituut, gezien ons bijzonder mandaat, het belangrijkste referentiekader vormt. Daarnaast bespreken we hoe het recht op zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij voor deze specifieke doelgroep verder wordt ingevuld in andere (internationale) rechtsnormen, relevante rechtspraak en de interpretaties van andere toezichthoudende comités.

2. VN-Verdrag Handicap

Naast het VN-Verdrag Handicap zelf, zijn vooral de algemene opmerkingen van het VN-Comité Handicap bijzonder relevant voor de interpretatie ervan. In deze algemene opmerkingen legt het VN-Comité Handicap de invulling van verschillende artikels uit en geeft duiding bij de manier waarop deze geïnterpreteerd moeten worden. Over het statuut van de opmerkingen, wordt door vooraanstaande specialisten het volgende gesteld:

*“[Ze] zijn opgesteld door het VN-Comité om de **Staten te ondersteunen en advies te geven bij het opstellen van hun rapporten over de omzetting van de verdragsverplichtingen. Ze zijn niet bindend, maar zijn soft law. Ze bieden echter wel een belangrijke interpretatiebron voor Staten bij het bepalen van hun juridische verdragsverplichtingen en zijn indicatief voor de maatstaven waaraan Staten moeten kunnen voldoen. [Ze] hebben dus een belangrijke auto-interpretatieve waarde, des te meer gezien het feit dat ditzelfde VN-Comité de landenrapportering en klachten beoordeelt. Rechter kunnen zich ook laten leiden door deze [algemene opmerkingen] wanneer zij interpreteren conform het VRPH of toetsen aan verplichtingen uit het VRPH.” (eindnoot 1)***

Het VN-Comité Handicap kan overeenkomstig artikel 35,3 van het VN-Verdrag Handicap richtlijnen vaststellen die van toepassing zijn op de inhoud van de regelmatige rapporten die de staten aan het Comité bezorgen over de maatregelen die zijn genomen om zijn verplichtingen uit hoofde van dit Verdrag na te komen. Het VN-Comité Handicap kan ook suggesties en algemene aanbevelingen formuleren ten aanzien van een staat naar aanleiding van een statenrapportage. *(eindnoot 2)* Daarnaast kan het VN-Comité Handicap suggesties en algemene aanbevelingen doen naar aanleiding van het onderzoek van de rapporten en informatie ontvangen van de Staten die Partij zijn. *(eindnoot 3)*

2.1. Algemene principes

- Het doel van het VN-Verdrag Handicap is het volledige genot door alle personen met een handicap van alle mensenrechten en fundamentele vrijheden op voet van gelijkheid te bevorderen, beschermen en waarborgen, en ook de eerbiediging van hun inherente waardigheid te bevorderen. *(eindnoot 4)* Het VN-Verdrag Handicap creëert geen nieuwe mensenrechten maar brengt bestaande mensenrechten bijeen om meer zichtbaarheid te geven m.b.t. personen met een handicap. *(eindnoot 5)*
- In de preambule bij het VN-Verdrag Handicap wordt het begrip handicap omschreven als een evoluerend concept en voortvloeiend uit de wisselwerking tussen personen met functiebeperkingen en sociale en fysieke drempels die hen belet ten volle, daadwerkelijk en op voet van gelijkheid met anderen te participeren in de samenleving. In zijn algemene opmerking nr. 6 omschrijft het VN-Comité Handicap deze aanpak als het 'mensenrechtenmodel'. *(eindnoot 6)*
- De grondbeginselen van het VN-Verdrag Handicap zijn:
 1. Respect voor de inherente waardigheid, persoonlijke autonomie, met inbegrip van de vrijheid zelf keuzes te maken en de onafhankelijkheid van personen;
 2. Non-discriminatie;
 3. Volledige en daadwerkelijke participatie in en inclusie in de samenleving;
 4. Respect voor verschillen en aanvaarding dat personen met een handicap deel uitmaken van de mensheid en menselijke diversiteit;
 5. Gelijke kansen;
 6. Toegankelijkheid;
 7. Gelijkheid van man en vrouw;
 8. Respect voor de zich ontwikkelende mogelijkheden van kinderen met een handicap en eerbiediging van het recht van kinderen met een handicap op het behoud van hun eigen identiteit. *(eindnoot 7)*

- De algemene opmerking nr. 6 stelt dat gelijkheid en non-discriminatie tot de meest fundamentele beginselen en rechten van het internationale mensenrechtenkader behoren. **(eindnoot 8)** Omdat ze verbonden zijn met menselijke waardigheid, zijn ze de hoekstenen van alle mensenrechten en vormen ze de kern van alle mensenrechtenverdragen. Dit is niet anders voor het VN-Verdrag Handicap, waarin gelijkheid en non-discriminatie consequent in heel wat artikelen expliciet worden vermeld door het gebruik van de formulering “op voet van gelijkheid met anderen”, waardoor alle specifieke rechten van het Verdrag als het ware toepassingen zijn van het non-discriminatiebeginsel. **(eindnoot 9)** De staten moeten discriminatie op grond van een handicap verbieden. **(eindnoot 10)** Discriminatie op grond van een handicap wordt als volgt gedefinieerd:

”elk onderscheid en elke uitsluiting of beperking op grond van een handicap dat of die ten doel of tot gevolg heeft dat de erkenning, het genot of de uitoefening, op voet van gelijkheid met anderen van de mensenrechten en fundamentele vrijheden in het politieke, economische, sociale, culturele of burgerlijke leven, of op andere gebieden aangetast of onmogelijk gemaakt wordt. Het omvat alle vormen van discriminatie, met inbegrip van de weigering van redelijke aanpassingen.” (eindnoot 11)

- De algemene opmerking nr. 6 verduidelijkt dat deze definitie is gebaseerd op juridische definities van discriminatie in andere internationale mensenrechtenverdragen, maar op twee punten verder gaat. **(eindnoot 12)** Ten eerste wordt het weigeren van redelijke aanpassingen erkend als een vorm van discriminatie op grond van handicap. Ten tweede introduceert de formulering “op voet van gelijkheid met anderen” een nieuw element. Dat houdt enerzijds in dat personen met een handicap niet méér of minder rechten of voordelen hebben dan anderen. Anderzijds verplicht het staten om concrete, specifieke maatregelen te nemen om feitelijke gelijkheid te realiseren, zodat personen met een handicap werkelijk kunnen genieten van alle mensenrechten en fundamentele vrijheden. **(eindnoot 13)**

2.2. Het recht op zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij

Artikel 19 van het VN-Verdrag Handicap erkent het gelijke recht van alle personen met een handicap om zelfstandig te wonen en in de maatschappij te worden opgenomen. Het VN-Comité Handicap heeft de algemene opmerking nr. 5 (2017) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij (verder: algemene opmerking nr. 5) opgesteld om staten te helpen bij de uitvoering van artikel 19 en bij het nakomen van hun verplichtingen uit hoofde van het Verdrag. *(eindnoot 14)* Ter aanvulling van de algemene opmerking publiceerde het VN-Comité Handicap ook richtsnoeren voor deinstitutionalisering, inclusief in noodsituaties (verder: richtsnoeren deinstitutionalisering). Zij zijn bedoeld om staten te begeleiden en te ondersteunen in hun inspanningen om het recht van personen met een handicap om zelfstandig wonen en deel uit te maken van de maatschappij te verwezenlijken en om als basis te dienen voor de planning van deinstitutionalisering. *(eindnoot 15)* In dit hoofdstuk wordt uiteengezet welke verplichtingen het VN-Verdrag Handicap oplegt en hoe het VN-Comité Handicap in de algemene opmerking nr. 5 en de richtsnoeren deinstitutionalisering artikel 19 nader concretiseert.

2.2.1. Basisbegrippen

De algemene opmerking nr. 5 verduidelijkt een aantal definities:

- **Zelfstandig wonen** (*independent living*) betekent dat personen met een handicap alle nodige middelen krijgen om hen in staat te stellen keuze en controle over hun leven uit te oefenen en alle beslissingen over hun leven te nemen. Het gaat niet noodzakelijk over alleen wonen of het vermogen om zelf dagelijks activiteiten uit te oefenen, maar over de vrijheid van keuze en controle, in overeenstemming met de eerbiediging van de inherente waardigheid en de persoonlijke autonomie. *(eindnoot 16)*
- **Deel uit te maken van de maatschappij** (*being included in the community*) omvat een volledig sociaal leven en toegang tot alle diensten die aan het publiek worden aangeboden (zoals huisvesting, onderwijs, vervoer, ...) en tot ondersteunende diensten die aan personen met een handicap worden aangeboden, zodat zij volledig kunnen worden opgenomen en deelnemen aan alle aspecten van het maatschappelijk leven. *(eindnoot 17)*
- **Zelfstandige woonregelingen** (*independent living arrangements*): zowel “zelfstandig wonen” als “deel uitmaken van de maatschappij” hebben betrekking op het leven buiten allerlei residentiële instellingen. Het gaat niet alleen om de fysieke woning of de locatie, maar vooral om het behouden van persoonlijke autonomie en keuzevrijheid, vrij van opgelegde levens- of woonregelingen. *(eindnoot 18)* Noch grootschalige instellingen met meer dan honderd bewoners, noch kleinere groepshuizen met vijf tot acht personen, noch zelfs individuele woningen kunnen zelfstandige woonregelingen worden genoemd *als* zij bepalende elementen van instellingen of institutionalisering hebben. Hoewel geïnstitutionaliseerde instellingen kunnen verschillen in omvang, naam en opzet, zijn er voor institutionalisering bepalende kenmerkende elementen, zoals:

- het verplicht delen van assistenten;
- geen of beperkte invloed op van wie men hulp moet accepteren;
- isolatie en segregatie;
- geen controle over dagelijkse beslissingen;
- gebrek aan keuze bij wie men wil wonen;
- rigiditeit van de routine ongeacht de persoonlijke wil en voorkeuren;
- identieke activiteiten op dezelfde plaats voor een groep personen onder een bepaalde autoriteit;
- een paternalistische benadering in de dienstverlening;
- toezicht op woonregelingen;
- onevenredig groot aantal personen met een handicap die in dezelfde omgeving wonen. *(eindnoot 19)*

De richtsnoeren deinstitutionalisering herhalen dezelfde kenmerken als bepalende elementen voor een instelling of institutionalisering. *(eindnoot 20)*

Algemene opmerking nr. 5 verduidelijkt dat het feit dat instellingen een zekere mate van keuzevrijheid en controle bieden, deze keuzes beperkt blijven tot specifieke levensgebieden en veranderen niets aan het segregerende karakter van instellingen. *(eindnoot 21)* Specifiek voor kinderen wordt opgemerkt dat groepshuizen voor hen bijzonder schadelijk zijn gezien de noodzaak om op te groeien in een gezin nooit vervangen kan worden door een residentiële voorziening. *(eindnoot 22)*

De richtsnoeren deinstitutionalisering stellen dat alle instellingen (ook diegene die door niet-statelijke actoren worden beheerd) moeten betrokken zijn in een deinstitutionalisering proces. De afwezigheid, hervorming of verwijdering van één of meer institutionele elementen kan niet worden gebruikt om een omgeving te kenmerken als gemeenschapsgericht. Dit is bijvoorbeeld het geval in omgevingen waarin volwassenen met een handicap nog steeds worden onderworpen aan plaatsvervangende besluitvorming of aan verplichte behandeling, of waarin zij assistenten delen; in omgevingen die zich weliswaar “in de gemeenschap” bevinden maar waar dienstverleners het dagelijkse leven bepalen en autonomie ontzeggen; of in “woningen” waar dezelfde dienstverlener huisvesting en ondersteuning als één geheel aanbiedt. *(eindnoot 23)* De richtsnoeren bepalen verder dat staten moeten erkennen dat zelfstandig wonen betekent: leven in omstandigheden buiten residentiële instellingen van welke aard dan ook. Ongeacht omvang, doel, kenmerken, of de duur van plaatsing of detentie, kan een instelling nooit worden geacht in overeenstemming te zijn met het VN-Verdrag Handicap. *(eindnoot 24)*

- **Persoonlijke assistentie** is persoonsgerichte, door de gebruiker geleide menselijke ondersteuning die beschikbaar is voor personen met een handicap en een instrument is om zelfstandig te leven. Hoewel persoonlijke assistentie in verschillende vormen kan variëren, zijn er bepaalde wezenlijke elementen: *(eindnoot 25)*
 1. De financiering van persoonlijke assistentie moet worden verstrekt op basis van gepersonaliseerde criteria en rekening houden met de mensenrechtennormen voor fatsoenlijk werk. De financiering moet worden gecontroleerd door en toegewezen aan de persoon met een handicap, met het doel de vereiste assistentie te betalen. Dit is gebaseerd op een individuele beoordeling van de behoeften en op de individuele levensomstandigheden. Geïndividualiseerde diensten mogen niet leiden tot een lager budget en/of een hogere persoonlijke bijdrage.
 2. De dienst moet worden gecontroleerd door de persoon met een handicap, hetgeen betekent dat hij of zij de dienst kan contracteren bij verschillende dienstverleners of als werkgever kan optreden. Personen met een handicap hebben de mogelijkheid hun eigen dienst te ontwerpen, d.w.z. de dienst te ontwerpen en te beslissen door wie, hoe, wanneer, waar en op welke wijze de dienst wordt verleend en de dienstverleners te instrueren en te sturen.
 3. Persoonlijke assistentie is een één-op-éénrelatie. Persoonlijke assistenten moeten worden aangeworven, opgeleid en gecontroleerd door de persoon aan wie persoonlijke assistentie wordt verleend. Persoonlijke assistenten mogen niet worden “gedeeld” zonder de volledige en vrije toestemming van de persoon aan wie persoonlijke assistentie wordt verleend.
 4. Zelfbeheer van de dienstverlening: Personen met een handicap die persoonlijke assistentie nodig hebben, kunnen vrijelijk hun mate van persoonlijke controle over de dienstverlening kiezen, afhankelijk van hun levensomstandigheden en voorkeuren. *(eindnoot 26)*

2.2.2. Kernelementen

Het VN-Comité Handicap heeft in zijn algemene opmerking een aantal kernelementen geformuleerd die de staten altijd moeten eerbiedigen, in het bijzonder in tijden van financiële of economische crisis. De kernelementen zijn:

1. Rechtsbekwaamheid waarborgen om te beslissen waar, met wie en hoe te willen leven;
2. Non-discriminatie waarborgen bij de toegang tot huisvesting; verplichte bouwvoorschriften voor toegankelijke nieuwe en gerenoveerde woningen;
3. Een concreet actieplan ontwikkelen voor deze rechten;
4. Ontwikkelen, uitvoeren, controleren en bestraffen van niet-naleving van wetgeving, plannen en richtsnoeren inzake toegankelijkheidseisen voor mainstream-basisdiensten; zorgen voor voldoende deskundigheid op het gebied van informatie- en communicatietechnologieën onder meer op basis van universeel ontwerp;
5. Een concreet actieplan ontwikkelen en stappen ondernemen voor de ontwikkeling en uitvoering van gepersonaliseerde en op rechten gebaseerde ondersteunende diensten en andere vormen van dienstverlening;
6. Ervoor zorgen dat de inhoud van artikel 19 niet wordt teruggedrongen, tenzij de maatregelen behoorlijk zijn gemotiveerd en in overeenstemming zijn met het internationale recht;
7. Consistente kwantitatieve en kwalitatieve gegevens verzamelen over personen met een handicap, met inbegrip van degenen die nog in instellingen wonen;
8. Alle beschikbare middelen aanwenden om inclusieve en toegankelijke diensten voor zelfstandig wonen te ontwikkelen. *(eindnoot 27)*

2.2.3. Verplichtingen voor staten

Om het recht op zelfstandig wonen en deel uit te maken van de maatschappij voor personen met een handicap te kunnen verwezenlijken, verplicht het VN-Verdrag Handicap dat de staten bepaalde maatregelen nemen. In de kaders hieronder vermelden we telkens de tekst van het verdrag, vervolgens volgt de verduidelijking van het VN-Comité Handicap in de algemene opmerking nr. 5 en in de richtsnoeren deïnstitutionalisering.

1° Recht op zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij erkennen

Artikel 19, lid 1 VN-Verdrag Handicap

De staten erkennen het recht van alle personen met een handicap om in de maatschappij te wonen met dezelfde keuzemogelijkheden als anderen en nemen doeltreffende en passende maatregelen om het personen met een handicap gemakkelijker te maken dit recht ten volle uit te oefenen en volledig deel uit te maken van, en te participeren in de maatschappij.

Artikel 19 VN-Verdrag Handicap erkent het gelijke recht van alle personen met een handicap om zelfstandig te wonen en in de maatschappij te worden opgenomen, met de vrijheid om hun leven te kiezen en te besturen. *(eindnoot 28)* Het is het basisconcept van het menselijk leven. Het betekent het uitoefenen van keuzevrijheid en controle over beslissingen die van invloed zijn op iemands leven met een maximum aan zelfbeschikking en onderlinge afhankelijkheid binnen de samenleving. *(eindnoot 29)* De algemene beginselen van het VN-Verdrag Handicap, met name respect voor de inherente waardigheid, autonomie en de onafhankelijkheid van personen en de volledige en daadwerkelijke participatie in en opname in de samenleving, vormen de grondslag van het recht op zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij. *(eindnoot 30)*

De algemene opmerking nr. 5 verduidelijkt dat artikel 19 van het VN-Verdrag Handicap concreet betrekking heeft op twee begrippen, die enkel in de titel duidelijk worden genoemd: *(eindnoot 31)*

1. Het recht op zelfstandig wonen verwijst naar een individuele dimensie, als een recht om zich te emanciperen zonder dat toegang en kansen worden ontzegd. *(eindnoot 32)*
2. Het recht om deel uit te maken van de maatschappij houdt een sociale dimensie in, d.w.z. het positieve recht om een inclusieve omgeving te ontwikkelen. *(eindnoot 33)*

Artikel 19 VN-Verdrag Handicap verwijst uitdrukkelijk naar **alle personen met een handicap**. De algemene opmerking nr. 5 bevestigt dat het recht op zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij betrekking heeft op alle personen met een handicap ongeacht de vorm van de handicap, de intellectuele mogelijkheden, het vermogen tot zelfredzaamheid of de behoefte aan ondersteuning, de mate van rechtsbekwaamheid, geslacht, leeftijd, seksuele oriëntatie, etnische afkomst, lidmaatschap van een taal- of religieuze minderheid, of de status van migrant, asielzoeker of vluchteling. *(eindnoot 34)* Noch het geheel of gedeeltelijk ontnemen van enige “mate” van rechtsbekwaamheid, noch het niveau van de vereiste ondersteuning kan worden ingeroepen om het recht op zelfstandigheid en zelfstandig wonen, te ontzeggen of te beperken. *(eindnoot 35)* Wanneer personen met een handicap intensieve persoonlijke ondersteuning nodig hebben, kiezen staten vaak voor institutionele zorg. *(eindnoot 36)* Daarbij wordt regelmatig aangevoerd dat voor bepaalde personen de intensieve persoonlijke ondersteuning te kostbaar is of dat de betrokkene niet in staat is buiten een instelling te wonen. Het VN-Comité Handicap is hierover duidelijk: dergelijke redenering is in strijd met artikel 19 dat het recht op het recht op zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij uitbreidt tot alle personen met een handicap, ongeacht hun intellectuele vermogens, hun vermogen tot zelf functioneren of hun behoefte aan ondersteuning. *(eindnoot 37)*

2° Vrij de verblijfplaats kunnen kiezen, evenals waar, met wie en binnen welke leefstructuur men wil leven

Artikel 19, lid 1, a. VN-Verdrag Handicap

Staten moeten waarborgen dat personen met een handicap de kans hebben, op voet van gelijkheid met anderen, vrij hun verblijfplaats te kiezen, alsmede waar en met wie zij leven, en niet verplicht zijn te leven in een bepaalde leefstructuur.

De algemene opmerking nr. 5 stelt dat de centrale gedachte van artikel 19 VN-Verdrag Handicap is kiezen en beslissen hoe, waar en met wie te wonen. *(eindnoot 38)* Individuele keuze is dus niet beperkt tot de woonplaats, maar omvat alle aspecten van iemands levenswijze: dagelijkse planning en routine, levensstijl die zowel de private als de publieke sfeer omvat, elke dag en op lange termijn. *(eindnoot 39)* Personen met een handicap kunnen dit recht vaak niet uitoefenen door:

- gebrek aan keuzemogelijkheden. Dit is bijvoorbeeld het geval wanneer informele ondersteuning door de familie de enige optie is, wanneer ondersteuning buiten instellingen niet beschikbaar is, wanneer huisvesting ontoegankelijk is of geen ondersteuning wordt geboden in de maatschappij, en wanneer ondersteuning alleen wordt geboden binnen specifieke woonvormen zoals groepshuizen of instellingen.

- gebrek van toegankelijke informatie over de beschikbare keuzemogelijkheden
- wettelijke bepalingen die hun rechtsbekwaamheid beperken
- andere personen die optreden als vervangende besluitvormers. *(eindnoot 40)*

Dit houdt concreet de verplichting in voor staten om beleid, regelgeving of praktijken die personen met een handicap belemmeren in hun keuze waar, met wie en hoe zij wonen, waaronder ook de mogelijkheid om te worden opgesloten op basis van een handicap, te herzien. Personen met een handicap moeten ook de nodige materiële en procedurele rechten krijgen. *(eindnoot 41)*

3° Toegang tot ondersteuningsdiensten

Artikel 19, lid 1, b. VN-Verdrag Handicap

Staten moeten waarborgen dat personen met een handicap toegang hebben tot een reeks van thuis, residentiële en andere maatschappij ondersteunende diensten, waaronder persoonlijke assistentie, noodzakelijk om het wonen en de opname in de maatschappij te ondersteunen en isolatie of uitsluiting uit de maatschappij te voorkomen.

Ondersteunende diensten

Algemene opmerking nr. 5 verduidelijkt dat ondersteunende diensten qua naam, type en vorm kunnen verschillen, afhankelijk van culturele, economische en geografische kenmerken van een land. *(eindnoot 42)* Zij moeten evenwel zo zijn ontworpen dat zij personen met handicap toelaten om te wonen in de samenleving en isolatie en afzondering voorkomen. De diensten moeten geschikt zijn om dit doel (met name: de volledige inclusie in de samenleving) te bereiken. Daarom verbiedt artikel 19, onder b), elke institutionele vorm van ondersteunende diensten die segregatie in de hand werken en de persoonlijke autonomie beperken. Daarnaast moet men voor ogen houden dat alle ondersteunende diensten zo moeten worden ontworpen en uitgevoerd dat zij bijdragen aan de verwezenlijking van het algemene doel van de norm: de volledige en daadwerkelijke inclusie en participatie van personen met een handicap, op een gepersonaliseerde en vrij gekozen manier, en met respect voor hun zelfstandigheid. *(eindnoot 43)* Volgens de richtsnoeren moeten de definities van de ondersteunende diensten voorkomen dat er nieuwe gesegregeerde diensten ontstaan, zoals groepshuisvesting – inclusief kleine groepswoningen – beschutte werkplaatsen, instellingen voor respijtzorg, doorgangshuizen, dagcentra of dwingende maatregelen zoals verplichte behandeling in de gemeenschap, die geen op de gemeenschap gebaseerde diensten zijn. *(eindnoot 44)*

Ondersteunende diensten omvatten niet alleen hulp binnenshuis, maar ook ondersteuning op het gebied van werk, onderwijs, politieke en culturele participatie, ouderschap, het onderhouden van familie- en sociale contacten, en vrijetijdsbesteding *(eindnoot 45)*. De richtsnoeren deïstitutionalisering verduidelijken dat de verplichting tot het leveren van 'residentiële diensten' verwijst naar ondersteuningsdiensten die gelijkheid en non-discriminatie waarborgen bij de uitoefening van het recht op adequate huisvesting voor personen met een handicap. Voorbeelden hiervan zijn sociale huisvesting, zelfbeheerde co-housing, gratis bemiddelingsdiensten en ondersteuning bij het bestrijden van woondiscriminatie. *(eindnoot 46)* Opdat huisvesting als adequaat kan worden beschouwd, moet zij voldoen aan minimale criteria met betrekking tot juridische zekerheid van bewoning, beschikbaarheid van diensten, materialen, faciliteiten en infrastructuur, betaalbaarheid, bewoonbaarheid, toegankelijkheid, locatie en culturele geschiktheid. *(eindnoot 47)*

Ondersteunende diensten zijn een recht van personen met een handicap en vormen geen medische zorg, sociale zorg of liefdadigheid. *(eindnoot 48)* Voor veel mensen zijn de toegang tot een reeks geïndividualiseerde ondersteunende diensten essentieel om zelfstandig te kunnen wonen. Dit recht omvat ook de vrijheid om zelf de diensten en dienstverleners te kiezen die het beste passen bij hun individuele behoeften en persoonlijke voorkeuren. *(eindnoot 49)*

Een kernelement van zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij is dat alle personen met een handicap de ondersteuning krijgen die zij, op basis van hun eigen keuzes, nodig kunnen hebben om dagelijkse activiteiten uit te voeren en deel te nemen aan de samenleving. Ondersteuning moet geïndividualiseerd en gepersonaliseerd zijn en via een verscheidenheid aan opties worden aangeboden. Ondersteuning omvat een breed scala aan formele en informele hulp. *(eindnoot 50)* De algemene opmerking stelt dat ondersteunende diensten **flexibel** moeten zijn en zich aanpassen aan de behoeften van de gebruiker, niet omgekeerd. *(eindnoot 51)* De diensten moeten beschikbaar, toegankelijk, betaalbaar, aanvaardbaar en aanpasbaar zijn voor alle personen met een handicap en moeten rekening houden met verschillende levensomstandigheden, zoals het individuele inkomen of het gezinsinkomen, en individuele omstandigheden, zoals geslacht, leeftijd, nationale of etnische afkomst en taalkundige, religieuze, seksuele en/of genderidentiteit. *(eindnoot 52)* Staten moeten zorgen voor voldoende gekwalificeerde specialisten en investeren in een breed scala van flexibele ondersteuningsdiensten die inspelen op uiteenlopende behoeften, met respect voor keuzevrijheid en de mogelijkheid om nieuwe vormen van ondersteuning te ontwikkelen. *(eindnoot 53)* Zo stellen de richtsnoeren deïstitutionalisering dat ouderen hun ondersteuning niet mogen verliezen eens ze een bepaalde leeftijd bereiken. De ondersteuning moet juist meegroeien met de noden. Ook kinderen vereisen specifieke ondersteuningsdiensten. *(eindnoot 54)* Financieringsmodellen mogen niet beperkt worden door het bestaande aanbod. *(eindnoot 55)*

De richtsnoeren deïstitutionalisering stellen ook dat de diensten ontwikkeld moeten worden vanuit een **mensenrechtenmodel**, waarbij de wil en voorkeuren van personen met een handicap centraal staan, en hun volledige participatie wordt gegarandeerd. *(eindnoot 56)* Bij het vaststellen van de ondersteuning die iemand nodig kan hebben om zelfstandig te leven, moet een **persoonsgericht proces** worden gevolgd, waarbij voorrang wordt gegeven aan zelfbeoordelingsinstrumenten. Staten mogen zich niet uitsluitend of voornamelijk baseren op medische criteria bij de ontwikkeling van nieuwe beoordelingsinstrumenten. Medische professionals mogen geen doorslaggevende of hogere status krijgen dan andere betrokkenen en geen beslissingsmacht hebben over personen met een handicap. *(eindnoot 57)* Ondersteuning mag luidens de richtsnoeren deïstitutionalisering nooit onvrijwillig worden opgelegd of geleverd op een manier die de autonomie, vrijheid of privacy aantast. *(eindnoot 58)*

Het VN-Comité Handicap herinnert eraan dat Staten middelen moeten toewijzen voor de ontwikkeling van passende en voldoende persoonsgerichte ondersteunende diensten en passende aanbestedingsprocedures, in lijn met artikel 19 VN-Verdrag Handicap. *(eindnoot 59)*

Persoonlijke assistentie

Het VN-Verdrag Handicap stelt ook uitdrukkelijk dat personen met een handicap toegang moeten hebben tot persoonlijke assistentie (zie omschrijving van persoonlijke assistentie hierboven). *(eindnoot 60)* Hierover benadrukken de richtsnoeren deïstitutionalisering dat ondersteunende diensten onder andere kunnen bestaan uit: ondersteuning vanuit ervaringsdeskundigheid, crisisopvang, ondersteunende zorgverleners voor kinderen die opgroeien in gezinsverband, ondersteuning bij communicatie, ondersteuning bij vervoer, toegang tot assisterende technologie, ondersteuning om geschikte huisvesting te vinden, huishoudhulp en andere gemeenschapsdiensten. *(eindnoot 61)*

Artikel 19, lid 1, c. VN-Verdrag Handicap

Staten moeten waarborgen dat de sociale diensten en faciliteiten voor het algemene publiek op voet van gelijkheid beschikbaar zijn voor personen met een handicap en beantwoorden aan hun behoeften.

Algemene opmerking nr. 5 verduidelijkt dat reguliere diensten beschikbaar, universeel toegankelijk, aanvaardbaar, aanpasbaar en betaalbaar moeten zijn voor alle personen met een handicap. *(eindnoot 62)* Het gaat hierbij om niet-handicapspecifieke diensten en voorzieningen die voor het algemene publiek beschikbaar zijn, zoals huisvesting, bibliotheken, ziekenhuizen, scholen, openbaar vervoer, winkels, markten, musea, internet en sociale media. De toegankelijkheid van reguliere goederen en diensten, evenals het recht op inclusief werk, onderwijs en gezondheidszorg, zijn cruciale voorwaarden om de volledige inclusie in de samenleving te waarborgen. *(eindnoot 63)*

In de algemene opmerking nr. 5 wordt ook toegang tot veilige en passende huisvesting expliciet genoemd. Dit houdt in dat toegankelijke woningen in voldoende mate beschikbaar moeten zijn in alle delen van de samenleving, zodat personen met een handicap daadwerkelijk het recht en de mogelijkheid hebben om zelf te kiezen waar zij willen wonen. *(eindnoot 64)* De beschikbaarheid van een voldoende aantal toegankelijke en betaalbare woningen is cruciaal voor de deinstitutionalisering, met inbegrip van huisvesting voor gezinnen. Het is ook belangrijk dat de toegang tot huisvesting niet afhankelijk wordt gemaakt van eisen die de autonomie en zelfstandigheid van personen met een handicap beperken. *(eindnoot 65)* Woningen die uitsluitend worden aangeboden in speciale locaties en zodanig ingericht zijn dat personen met een handicap verplicht zijn samen te wonen in hetzelfde gebouw, complex of dezelfde wijk voldoen hier niet aan. Nieuwe woningen moeten zonder drempels worden gebouwd en bestaande woningen moeten waar nodig worden aangepast om drempelloos wonen mogelijk te maken. Woningen moeten betaalbaar zijn voor personen met een handicap. *(eindnoot 66)*

5° Deinstitutionalisering

Volgens de algemene opmerking nr. 5 moeten de staten om de volledige uitvoering van artikel 19 van het VN-Verdrag Handicap te waarborgen duidelijke en gerichte strategieën voor deinstitutionalisering aannemen, met specifieke tijdschema's en adequate budgetten, teneinde alle vormen van isolatie, afzondering en institutionalisering van personen met een handicap uit te bannen. Hierbij moet bijzondere aandacht uitgaan naar personen met psychosociale en/of intellectuele handicaps en kinderen met een handicap die momenteel in instellingen verblijven. *(eindnoot 67)* Dit staat niet uitdrukkelijk in het VN-Verdrag Handicap, maar in de richtsnoeren deinstitutionalisering gaat het VN-Comité Handicap hier wel verder op in. Zo omschrijven deze richtsnoeren deinstitutionalisering als "onderling verbonden processen die zich moeten richten op het herstellen van autonomie, keuzevrijheid en controle voor personen met een handicap, zodat zij zelf kunnen beslissen hoe, waar en met wie zij willen leven". *(eindnoot 68)* Deinstitutionaliseringprocessen moeten erop gericht zijn een einde te maken aan alle vormen van institutionalisering, isolatie en uitsluiting van personen met een handicap, zowel in de private als in de publieke sfeer. *(eindnoot 69)*

In de richtsnoeren deinstitutionalisering stelt het VN-Comité Handicap dat staten alle vormen van institutionalisering dienen af te schaffen, nieuwe plaatsingen in instellingen te beëindigen en af te zien van investeringen in instellingen. Het VN-Comité Handicap verduidelijkt in zijn richtsnoeren ook dat het van mening is dat zelfs in noodgevallen (incl. mbt. de volksgezondheid) de uitoefening van de rechten uit het VN-verdrag Handicap niet mag worden geschorst. *(eindnoot 70)*

Volgens de algemene opmerking nr. 5 volstaat het loutere sluiten van instellingen niet. *(eindnoot 71)* Deze hervormingen moeten worden ondersteund door de uitbouw van een breed scala aan geïndividualiseerde en inclusieve ondersteuningsdiensten, samen met maatregelen om de toegankelijkheid in de samenleving te verbeteren en het bewustzijn rond inclusie te vergroten. Dit vereist een gecoördineerde, beleidsdomeinoverschrijdende aanpak met specifieke tijdschema's, adequate budgetten en passende mentaliteitsveranderingen. *(eindnoot 72)* De staten moeten hierbij mechanismen instellen voor toezicht op de bestaande instellingen en residentiële diensten, deinstitutionaliseringstrategieën en de uitvoering van zelfstandig wonen in de maatschappij, rekening houdend met de rol van de onafhankelijke toezichtsmechanismen. *(eindnoot 73)*

De richtsnoeren deïstitutionalisering concretiseren verder welke acties door het VN-Comité Handicap van de staten worden verwacht. Zo moeten de staten inzake deïstitutionalisering:

1. Een ondersteunende juridische omgeving creëren. Dit omvat de wettelijke erkenning, voor alle personen met een handicap, van het recht op zelfstandig wonen en deel uit te maken van de maatschappij, met inbegrip van het recht op persoonlijke assistentie, naast de volgende fundamentele rechten: handelingsbekwaamheid, toegang tot justitie, recht op vrijheid en veiligheid, recht op gelijkheid en non-discriminatie. De staten moeten hierbij ook wettelijk erkennen dat institutionalisering op grond van een handicap op zichzelf, of in combinatie met andere gronden neerkomt op een verboden vorm van discriminatie. *(eindnoot 74)*
2. Een grondige inventaris maken van het juridisch kader en de middelen om een alomvattende hervorming vorm te geven en de uitvoering te versnellen. *(eindnoot 75)*
Deze inventaris omvat:
 - Systematisch beoordelen van de wetgeving met oog op
 - het identificeren van bepalingen die institutionalisering faciliteren;
 - het identificeren van lacunes in de juridische erkenning en afdwingbaarheid van het recht op zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij;
 - het waarborgen dat effectieve rechtsmiddelen tegen institutionalisering en discriminatie op grond van handicap beschikbaar zijn.
 - Bestaande instellingen, hun financiering en de situatie van personen die hier verblijven in kaart brengen en middelen heralloceren naar diensten die inspelen op behoeften van personen met een handicap.
 - De nood aan nieuwe elementen van ondersteuningssystemen identificeren. Dit betekent in nauw overleg met organisaties van personen met een handicap:
 - lacunes in de ondersteuning identificeren;
 - de behoefte aan nieuwe dienststructuren bepalen;
 - proefprojecten ontwikkelen, introduceren en evalueren;
 - zorgen voor een breed scala aan ondersteuningsmechanismen en -diensten in de gemeenschap;
 - ervoor zorgen dat ondersteuningsdiensten inspelen op de persoonlijke wil en voorkeuren;
 - ervoor zorgen dat personen met een handicap echte keuzevrijheid hebben.
 - het personeelsbestand in kaart brengen, inclusief demografische en werkgelegenheidstrends en de impact die deze trends kunnen hebben op deïstitutionalisering. *(eindnoot 76)*

3. Staten moeten een uitgebreid en concreet plan voor deïstitutionalisering opstellen, met:
- duidelijke doelstellingen, opgesteld in overleg met personen met een handicap, in het bijzonder overlevenden van institutionalisering;
 - tijdschema's, ijkpunten en toewijzing menselijke, technische en financiële middelen;
 - coördinatie op hoog politiek niveau, met bevoegdheid voor wetgevings-hervormingen, beleid en begroting;
 - maximaal gebruik van beschikbare middelen. *(eindnoot 77)*

Een duidelijk geformuleerde verklaring van wat met het proces van deïstitutionalisering moet worden bereikt moet de basis vormen voor strategieën en actieplannen inzake deïstitutionalisering. *(eindnoot 78)*

Staten moeten er niet enkel voor zorgen dat de gemeenschap inclusief en toegankelijk is *(eindnoot 79)*, maar ook de personen die in instellingen leven, voorbereiden op leven in de samenleving. Dit begint wanneer de persoon zich nog in de instelling bevindt en omvat planningsprocessen die zijn afgestemd op ieder individu. Niemand mag in de processen van deïstitutionalisering worden achtergelaten, ook personen met intensieve ondersteuningsbehoeften niet. *(eindnoot 80)* Personen die instellingen verlaten moeten:

- Gerespecteerd worden als besluitvormers met betrekking tot alle aspecten van het verlaten van de instelling, indien nodig met ondersteuning;
- Voldoende tijd en mogelijkheden krijgen om zich fysiek en emotioneel voor te bereiden op het leven in de gemeenschap;
- Centraal staan in de processen van individuele planning;
- Gerespecteerd worden als slachtoffers die recht hebben op herstelmaatregelen en te worden voorzien van informatie over en mogelijkheden om volledig deel te nemen aan de planning en uitvoering van de deïstitutionalisering, waarheidscommissies en herstelmaatregelen;
- Een breed scala aan ervaringen in de gemeenschap aangeboden krijgen ter voorbereiding op het verlaten van de instelling, om zo hun ervaring, sterke punten, sociale vaardigheden en levensvaardigheden op te bouwen, angsten weg te nemen en positieve ervaringen op te doen met zelfstandig wonen;
- Informatie moeten ontvangen over huisvestingsmogelijkheden, vervoer, werk en tewerkstelling, individuele financiering en alle andere maatregelen die nodig zijn om een toereikende levensstandaard te waarborgen. *(eindnoot 81)*

Het samenvoegen van personen die de instellingen verlaten in gemeenschappelijke huisvestingsregelingen of in toegewezen buurten, of het bundelen van huisvesting met medische of ondersteuningspakketten, is onverenigbaar met artikel 19 en 18, lid 1, van het VN-Verdrag Handicap. Huisvesting mag niet onder controle staan van het systeem voor geestelijke gezondheidszorg of andere dienstverleners die instellingen hebben beheerd, noch afhankelijk zijn van de acceptatie van medische behandeling of specifieke ondersteunende diensten. *(eindnoot 82)*

Het personeel van instellingen moet worden opgeleid over deïinstitutionalisering die gebaseerd is op mensenrechten, herstelgericht en persoonsgericht. Vertrouwde personen zouden bij de planningsprocessen moeten worden betrokken, in overeenstemming met de wil en voorkeuren van de betrokken persoon. *(eindnoot 83)*

6° Overige verplichtingen in het VN-Verdrag Handicap

De algemene opmerking nr. 5 benadrukt dat artikel 19 van het VN-Verdrag Handicap een van de meest uitgebreide en intersectionele artikelen is van het verdrag en moet worden beschouwd als een integrerend onderdeel van de volledige uitvoering van het Verdrag. Enerzijds zijn andere in het VN-Verdrag Handicap vastgelegde verplichtingen essentieel om artikel 19 te interpreteren en uit te voeren. Anderzijds is de uitvoering van artikel 19 essentieel voor de verwezenlijking van andere rechten. *(eindnoot 84)* De algemene opmerking verduidelijkt dan ook de samenhang met andere verplichtingen.

- Betrokkenheid van personen met een handicap en hun representatieve organisaties (artikel 4, lid 3 VN-Verdrag Handicap): overleg met en betrokkenheid van personen met een handicap is essentieel bij de totstandkoming van beleid, plannen en strategieën, de opvolging en het toezicht op de uitvoering van artikel 19 waaronder de omvorming van ondersteunende diensten en de uitwerking van de institutionaliseringsstrategieën. *(eindnoot 85)* De richtsnoeren deinstitutionalisering vullen aan dat processen van deinstitutionalisering moeten worden geleid door personen met een handicap, inclusief degenen die getroffen zijn door institutionalisering, en niet door degenen die instellingen beheren of in stand houden. *(eindnoot 86)*
- Gelijkheid en non-discriminatie (artikel 5 VN-Verdrag Handicap): de toegang tot en ontvangen van ondersteunende diensten moet op een niet-discriminerende wijze gebeuren en gericht zijn op de behoeften van de persoon in plaats van op de handicap. *(eindnoot 87)*
- Bevordering van bewustwording (artikel 8 VN-Verdrag Handicap): personen met een handicap op een toegankelijke en begrijpbare manier informeren over hun rechten en empowerment-trainingen aanbieden zodat zij leren hoe zij hun rechten kunnen afdwingen. Eveneens moeten bewustmakingsprogramma's helpen om negatieve houdingen en stereotypen te verminderen en de ontwikkeling van inclusieve diensten te bevorderen. *(eindnoot 88)*
- Toegankelijkheid (artikel 9 VN-Verdrag Handicap): is een voorwaarde en een middel om de facto gelijkheid voor alle personen met een handicap te bereiken en dus ook om zelfstandig te kunnen leven. *(eindnoot 89)* Regelgeving en beleid vaststellen en handhaven voor toegankelijke huisvesting, gebouwen, openbare ruimte, vervoer, informatie en communicatie, waaronder ook het principe van universeel ontwerp verankeren. *(eindnoot 90)*
- Gelijkheid voor de wet (artikel 12 VN-Verdrag Handicap): rechtspersoonlijkheid en wettelijke bevoegdheid zijn de grondslagen voor de verwezenlijking van zelfstandig wonen. Artikel 19 houdt daarom verband met de erkenning en uitoefening van rechtspersoonlijkheid en rechtsbekwaamheid zoals vastgelegd in artikel 12 van het Verdrag en nader toegelicht in de algemene commentaar nr. 1 (2014) van het VN-Comité Handicap. *(eindnoot 91)* Artikel 12 VN-Verdrag Handicap bevestigt dat alle personen met een handicap volledig rechtsbekwaam zijn op voet van gelijkheid met anderen. *(eindnoot 92)* Dit houdt zowel de mogelijkheid

in om rechten en plichten te hebben (juridische status) en deze rechten en plichten uit te oefenen (juridische vertegenwoordiging). *(eindnoot 93)* Artikel 12 (3) VN-Verdrag Handicap erkent dat de staten verplicht zijn om personen met een handicap bij de uitoefening van hun rechtsbevoegdheid toegang te verlenen tot steun. De staten moeten personen met een handicap toegang verschaffen tot de ondersteuning die zij mogelijk behoeven om hen in staat te stellen beslissingen te nemen die rechtsgevolgen hebben. Ondersteuning bij de uitoefening van de rechtsbevoegdheid moet de rechten, de wil en de voorkeuren van personen met een handicap respecteren en mag nooit vervangende besluitvorming zijn. *(eindnoot 94)* Om de overgang naar ondersteunde besluitvorming volledig te realiseren is het absoluut noodzakelijk dat personen met een handicap de kans krijgen om hun wensen en voorkeuren te ontwikkelen en tot uitdrukking te brengen. *(eindnoot 95)*

- Toegang tot de rechter (artikel 13 VN-Verdrag Handicap): dit betekent rechts-assistentie, passend juridisch advies, rechtsmiddelen en ondersteuning bieden, onder meer door middel van redelijke en procedurele aanpassingen. *(eindnoot 96)*
- Vrijheid en veiligheid van de persoon (artikel 14 VN-Verdrag Handicap): dit artikel staat geen enkele uitzondering toe waarbij personen kunnen worden vastgehouden op grond van hun daadwerkelijke of vermeende handicap. De onvrijwillige detentie van personen met een handicap op grond van risico of gevaar, vermeende noodzaak van zorg of behandeling of andere redenen die verband houden met beperking of medische diagnose, zoals de ernst van de beperking, of met het doel van observatie, is in strijd met het recht op vrijheid en komt neer op willekeurige vrijheidsbeneming. *(eindnoot 97)* Er moet steeds een vrije en geïnformeerde toestemming zijn voor gezondheidszorg ook bij psychiatrische behandelingen. *(eindnoot 98)*
- Vrijwaring van uitbuiting, geweld en misbruik (artikel 16 VN-Verdrag Handicap): aangezien instellingen de neiging hebben om personen te isoleren van de rest van de maatschappij, zijn zij nog vatbaarder hiervoor en zijn de drempels om dit aan te geven hoger. *(eindnoot 99)*
- Persoonlijke mobiliteit (artikel 20 VN-Verdrag Handicap): de versterking van betaalbare en beschikbare mobiliteitsmiddelen zijn noodzakelijk voor de deelname aan het maatschappelijke leven. *(eindnoot 100)*
- Toegang tot informatie (artikel 21 VN-Verdrag Handicap) in toegankelijke formaten is van belang om met volledige kennis beslissingen te kunnen maken. *(eindnoot 101)*
- Gezinsleven (artikel 23 VN-Verdrag Handicap): in het bijzonder van belang om te voorkomen dat kinderen bij hun familie worden weggehaald en ouders worden ondersteund. *(eindnoot 102)*

- Habilitatie en revalidatie (artikel 26 VN-Verdrag Handicap): en zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij zijn onderling afhankelijk. Voor sommigen is deelname aan revalidatie niet mogelijk als zij niet voldoende ondersteuning krijgen. Tegelijkertijd is het doel van revalidatie en habilitatie volledig en effectief kunnen deelnemen aan de gemeenschap. *(eindnoot 103)*
- Levensstandaard en sociale bescherming (artikel 28 VN-Verdrag Handicap): om een behoorlijke levensstandaard te bereiken die vergelijkbaar is met anderen hebben personen met een handicap doorgaans extra uitgaven. Personen met een handicap moeten luidens de richtsnoeren deinstitutionalisering individuele en directe financiering ontvangen die basisinkomen, zorgkosten en handicapgerelateerde kosten dekt. *(eindnoot 104)* Staten moeten ervoor zorgen dat de programma's voor sociale bescherming tegemoetkomen aan de behoeften van personen met een handicap. *(eindnoot 105)* De richtsnoeren deinstitutionalisering bepalen dat de financiering regelmatig moet worden herzien op basis van de behoeften van de persoon en in noodgevallen en gedurende de levensloop moet worden aangepast aan veranderingen in kosten en inflatie. *(eindnoot 106)* Het recht op inkomensondersteuning die handicapgerelateerde kosten dekt mag niet afhankelijk zijn van het inkomen van het individu of het huishouden. *(eindnoot 107)*

Daarnaast houdt het recht op zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij ook verband met de artikelen die de deelname aan specifieke aspecten van het maatschappelijke leven inhouden zoals privé- en gezinsleven (artikel 22 en 23 VN-Verdrag Handicap), algemene gezondheidsvoorzieningen (artikel 25 VN-Verdrag Handicap), het onderwijs (artikel 24), werk en werkgelegenheid (artikel 27), participatie in het politieke en openbare leven (artikel 29 VN-Verdrag Handicap), deelname aan het culturele leven, recreatie, vrijetijdsbesteding en sport (artikel 30 VN-Verdrag Handicap). *(eindnoot 108)*

2.2.4. Onmiddellijke verplichtingen en geleidelijke verwezenlijking

Artikel 19 van het VN-Verdrag Handicap omvat zowel burgerlijke en politieke rechten die onmiddellijk moeten worden nageleefd als economische, sociale en culturele rechten die geleidelijk moeten worden gerealiseerd. *(eindnoot 109)* De algemene opmerking verduidelijkt:

- Artikel 19 (a) VN-Verdrag Handicap is een burgerlijk en politiek recht dus een onmiddellijke verplichting. *(eindnoot 110)* De staten hebben de onmiddellijke verplichting discriminatie uit te bannen en het gelijke recht op zelfstandig wonen en deel uit te maken van de maatschappij te waarborgen. *(eindnoot 111)* Bovendien moeten staten onmiddellijke maatregelen nemen om personen in extreme armoede en precaire omstandigheden een minimum aan passende voeding, kleding en huisvesting te bieden. *(eindnoot 112)*
- Artikel 19 (b) en (c) VN-Verdrag Handicap zijn economische, sociale en culturele rechten. *(eindnoot 113)* Geleidelijke verwezenlijking houdt de onmiddellijke verplichting in om concrete strategieën, actieplannen en middelen te ontwerpen en aan te nemen om ondersteunende diensten te ontwikkelen en bestaande en nieuwe algemene diensten inclusief te maken voor personen met een handicap. De staten moeten zoveel mogelijk van hun beschikbare middelen gebruik maken. *(eindnoot 114)*

De plicht tot geleidelijke verwezenlijking houdt een vermoeden van niet-toelaatbaarheid van retrogressieve maatregelen in. *(eindnoot 115)* Dergelijke maatregelen ontnemen het volledige genot van het recht op zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij en zijn dus een schending van artikel 19 VN-Verdrag Handicap. Retrogressieve maatregelen moeten daarom steeds tijdelijk, noodzakelijk en niet-discriminerend zijn en de fundamentele verplichtingen (“core obligations”) eerbiedigen. Retrogressieve maatregelen met betrekking tot deze fundamentele verplichtingen zijn verboden. *(eindnoot 116)*

3. Andere relevante rechtsnormen

3.1. Internationaal kader

3.1.1. Verdrag inzake Economische, Sociale en Culturele Rechten

Het Internationaal Verdrag inzake economische, sociale en culturele rechten (IVESCR) bevat geen expliciet recht op zelfstandig wonen en om deel uit te maken van de maatschappij, maar wel het recht voor eenieder op sociale zekerheid (artikel 9) en op een behoorlijke levenstandstandaard, waaronder het recht op huisvesting (artikel 11). In zijn algemene opmerking nr. 5 en 19 benadrukt het VN-Comité voor economische, sociale en culturele rechten dat er adequate inkomensondersteuning moeten worden geboden aan personen met een handicap die, als gevolg van hun handicap of aan hun handicap gerelateerde factoren, tijdelijk hun inkomen hebben verloren of een inkomensvermindering hebben ondervonden, werkgelegenheidskansen zijn ontzegd, of een permanente handicap hebben. *(eindnoot 117)* Dergelijke ondersteuning moet op een waardige manier worden verleend en rekening houden met de specifieke behoeften aan hulp en andere kosten die vaak gepaard gaan met een handicap. De geboden ondersteuning moet ook familieleden en andere informele zorgverleners dekken. Institutionaliseren van personen met een handicap, tenzij om andere redenen noodzakelijk, kan niet worden beschouwd als een adequaat alternatief voor het recht op sociale zekerheid en inkomensondersteuning van deze personen. *(eindnoot 118)* Het VN-Comité voor economische, sociale en culturele rechten heeft in de laatste rapportering van België hierover geen specifieke opmerkingen gemaakt.

3.1.2. Verdrag inzake de Rechten van het Kind

Het Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind verplicht de staten om te erkennen dat elk kind met een handicap een volwaardigen behoorlijk leven dient te hebben, in omstandigheden die de waardigheid van het kind verzekeren, zijn zelfstandigheid bevorderen en zijn actieve deelname aan het gemeenschapsleven vergemakkelijken. *(eindnoot 119)* Daartoe moeten de staten waarborgen dat er bijzondere bijstand wordt verleend die passend is gezien de omstandigheden van het kind en de personen die voor het kind zorgen. Deze bijstand moet wanneer mogelijk, gratis worden verleend, rekening houdend met de financiële middelen van de ouders of anderen die voor het kind zorgen. *(eindnoot 120)*

In zijn algemene opmerking uitte het VN-Comité voor de rechten van kinderen zijn bezorgdheden over het hoge aantal kinderen met een handicap dat in instellingen wordt geplaatst, vaak als voorkeursoptie. *(eindnoot 121)* Plaatsing in een instelling mag

alleen als *ultimum remedium* wanneer dit absoluut noodzakelijk is en in het hoogste belang van het kind. Staten dienen instellingen te hervormen, met bijzondere aandacht voor kleinschalige residentiële zorgvormen, nationale zorgnormen te ontwikkelen en streng toezicht te houden op de naleving en uitvoering van deze normen. Kinderen met een handicap worden te weinig gehoord bij beslissingen over uithuisplaatsing. Het VN-Comité voor de rechten van kinderen roept staten op om hun stem serieus te nemen en hun betrokkenheid te garanderen tijdens het hele proces: vóór, tijdens en na de plaatsing. Staten moeten programma's voor deinstitutionalisering opzetten, met als doel herplaatsing bij familie of in pleegzorg. Ouders en familieleden moeten hiervoor voldoende ondersteuning en training krijgen. *(eindnoot 122)*

Ook specifiek t.a.v. België uitte het VN-Comité voor de rechten van kinderen zijn bezorgdheid over het feit dat residentiële opvang nog steeds de eerste reactie is voor kinderen die zorg nodig hebben o.a. voor kinderen met een handicap. *(eindnoot 123)* De ondersteuning voor gezinnen om zelf zorg te dragen voor hun kinderen is ontoereikend, wat leidt tot een hoog niveau van institutionalisering. Het VN-Comité voor de rechten van kinderen beveelt aan om gezinsgerichte zorg voor alle kinderen te ondersteunen en de invoering te stimuleren van een persoonlijk assistentiebudget, afgestemd op de individuele noden van het kind en zonder wachttijden. *(eindnoot 124)*

3.2. Europees kader

3.2.1. Raad van Europa

Het recht op zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij speelt ook een belangrijke rol binnen de Raad van Europa. In 2012 werd er door de Mensenrechtencommissaris reeds een thematisch document opgesteld met als titel: "*Le droit des personnes handicapées à l'autonomie de vie et à l'inclusion dans la société, commissioner for human rights, raad van Europa*". *(eindnoot 125)* Dit document had als doel enerzijds het recht te bevorderen om in de samenleving te leven, gebaseerd op het VN-Verdrag Handicap, en anderzijds de aandacht te vestigen op zorgwekkende ontwikkelingen rond de toepassing van dit recht. *(eindnoot 126)*

3.2.1.1. Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM)

Artikel 8 EVRM bepaalt dat eenieder recht heeft op respect voor zijn privéleven en zijn familie- en gezinsleven en dat een inmenging enkel onder bepaalde voorwaarden kan. Een inmenging moet voorzien zijn bij wet en noodzakelijk zijn in een democratische samenleving in het belang van de nationale veiligheid, de openbare veiligheid of het economisch welzijn van het land, het voorkomen van wanordelijkheden en strafbare feiten, de bescherming van de gezondheid of de goede zeden of voor de bescherming van de rechten en vrijheden van anderen. *(eindnoot 127)*

Het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM) heeft herhaaldelijk benadrukt dat het begrip privéleven in de zin van artikel 8 EVRM een ruim begrip is, dat ook persoonlijke autonomie omvat. *(eindnoot 128)* Dit kan ook betrekking hebben op publieke financiering om de mobiliteit en levenskwaliteit van personen met een

handicap te verbeteren. Artikel 8 EVRM is echter niet automatisch van toepassing bij elke verstoring van het dagelijks leven. *(eindnoot 129)* Enkel in uitzonderlijke gevallen, waarbij het uitblijven van overheidsmaatregelen de persoonlijke ontwikkeling of het recht op sociale relaties schaadt, valt dit onder de reikwijdte van artikel 8 EVRM. Het is aan de verzoeker om dit speciale verband aan te tonen. *(eindnoot 130)*

Zo oordeelde het Hof dat artikel 8 EVRM van toepassing was op de intrekking van nachtelijke zorg, waardoor de verzoeker geen hulp meer kreeg om naar het toilet te gaan en daardoor incontinentiemateriaal moest dragen. *(eindnoot 131)* Ook de weigering van de nationale autoriteiten om de mentor te wijzigen waardoor de verzoeker niet zelf kon kiezen waar en met wie hij zou wonen viel onder de bescherming van artikel 8 EVRM. *(eindnoot 132)* Eveneens het niet erkennen van de ernstige gezondheidstoestand van een verzoeker en het afwijzen van een persoonlijke assistent, valt hieronder. *(eindnoot 133)* In situaties waarin geen volledig verlies van autonomie optreedt, bijvoorbeeld wanneer aanvullende medische hulpmiddelen worden geweigerd terwijl reeds zorg wordt verleend, acht het Hof artikel 8 EVRM niet van toepassing. *(eindnoot 134)*

Zoals het EVRM in zijn geheel, legt ook artikel 8 EVRM aan de staten niet alleen negatieve verplichtingen op (geen inmenging), maar ook positieve: de Staat moet actief zorgen voor bescherming van dat privéleven. *(eindnoot 135)* Staten hebben een ruime beoordelingsmarge bij aangelegenheden van algemeen beleid met inbegrip van sociaal, economisch en gezondheidsbeleid. Staten blijven het best geplaatst om in te schatten hoe lokale noden en middelen zich tot elkaar verhouden, zeker wanneer het gaat om keuzes in de verdeling van schaarse overheidsmiddelen. Wanneer echter fundamentele rechten van bijzonder kwetsbare groepen worden beperkt, zoals personen met een handicap die in het verleden systematisch zijn gediscrimineerd, is deze marge beperkter. *(eindnoot 136)* Het EHRM verwijst bij zijn interpretatie van het EVRM ook naar internationale mensenrechteninstrumenten, zoals het VN-Verdrag Handicap en de interpretaties van het VN-Comité Handicap. *(eindnoot 137)*

Wat een inmenging in artikel 8 EVRM betreft, stelt het EHRM dat nationale autoriteiten in elk individueel geval een balans moeten vinden tussen respect voor de waardigheid en zelfbeschikking van het individu enerzijds, en de behoefte om het individu te beschermen en diens belangen te waarborgen anderzijds, met name in situaties waarin de persoonlijke kenmerken of omstandigheden iemand in een bijzonder kwetsbare positie brengen. *(eindnoot 138)*

Zo oordeelde het Hof dat de Finse rechtbanken de rechten van een verzoeker niet hadden geschonden door diens mentor niet te vervangen. *(eindnoot 139)* Hierdoor kon hij niet zelf beslissen over zijn woonplaats. Volgens het Hof was de beslissing echter gebaseerd op een grondige beoordeling van het onvermogen van de verzoeker om de gevolgen van een verhuizing te overzien, met name vanwege de ingrijpende verandering in zijn leefomstandigheden. De maatregel was bedoeld om zijn gezondheid en welzijn te beschermen en werd niet als onevenredig beschouwd. Bovendien werd de verzoeker in elke fase van de procedure betrokken, en hielden onafhankelijke en onpartijdige rechtbanken rekening met zijn wil, voorkeuren en rechten. *(eindnoot 140)* In twee cases omtrent de weigering van financiering van persoonlijke assistenten waardoor de persoon een ernstig verlies van autonomie had, oordeelde het Hof dat er geen billijk evenwicht was gevonden en er bijgevolg een schending was van artikel 8 EVRM. *(eindnoot 141)*

3.2.1.2 Herziene Europees Sociaal Handvest

Artikel 15 van het herziene Europees Sociaal Handvest (ESH) erkent het recht van personen met een handicap op onafhankelijkheid, sociale integratie en participatie in het gemeenschapsleven. Staten moeten dit recht waarborgen, ongeacht de leeftijd, aard of oorsprong van de handicap. Hiervoor moeten de staten onder andere bijzondere maatregelen nemen om hun volledige sociale integratie en participatie in het gemeenschapsleven te bevorderen door in het bijzonder maatregelen te treffen, met inbegrip van technische hulpmiddelen, die gericht zijn op het overwinnen van belemmeringen met betrekking tot communicatie en mobiliteit en op het toegang verschaffen tot vervoer, huisvesting, culturele activiteiten en vrijetijdsbesteding. *(eindnoot 142)*

Artikel 14 ESH garandeert ook het recht op toegang tot sociale diensten. Staten moeten zorgen voor sociale diensten die bijdragen aan het welzijn en de ontwikkeling van individuen en groepen. *(eindnoot 143)* Sociale diensten moeten beschikbaar zijn voor alle bevolkingsgroepen die hier door hun afhankelijkheid waarschijnlijk nood aan hebben waaronder personen met een handicap. *(eindnoot 144)* Sociale diensten omvatten onder andere: adviesverlening, begeleiding, rehabilitatie en andere vormen van ondersteuning door maatschappelijk werkers, huishoudelijke hulp, residentiële zorg en sociale spoedeisende hulp. *(eindnoot 145)*

Uitspraak FIDH t. België door het Europees Comité voor Sociale rechten

Het Europees Comité voor Sociale Rechten heeft al in 2013, dus nog voor de publicatie van de algemene opmerking en de richtlijnen deinstitutionalisering van het VN-comité handicap, geoordeeld dat België artikel 14, lid 1 ESH schendt door het gebrek aan plaatsen in zorg- of verblijfcentra voor sterk afhankelijke personen met een handicap en het bestaan van lange wachtlijsten die de toegang tot deze sociale diensten bemoeilijken. *(eindnoot 146)* Het Europees Comité voor Sociale Rechten verwees expliciet naar artikel 19 VN-Verdrag Handicap en het rapport van het Bureau van de Mensenrechtencommissaris van de Raad van Europa (zie hierboven). Het Europees Comité voor Sociale Rechten benadrukt het belang van keuzevrijheid voor personen met een handicap, zowel in het soort diensten als in de manier waarop deze worden aangeboden. Dit is een kernprincipe van het VN-Verdrag Handicap en speelt een cruciale rol bij de uitvoering van artikel 19 VN-Verdrag Handicap. Verwijzend naar het document van het bureau van de Mensenrechtencommissaris, neemt het Comité akte van de stelling dat er geen sprake is van een echte keuze als slechts één alternatief voor institutionalisering wordt aangeboden. Het Europees Comité voor Sociale Rechten stelt dan ook dat toegang tot sociale diensten als gelijk en effectief wordt beschouwd wanneer de staat gevarieerde en meervoudige vormen van zorg in de gemeenschap aanbiedt, en indien het aantal en de kwaliteit van de daadwerkelijk geleverde diensten zo goed mogelijk afgestemd zijn op de specifieke, praktische en individuele behoeften van de betrokken personen, zodat deze gebruikers een vrije keuze kunnen maken. *(eindnoot 147)*

Het Europees Comité voor Sociale Rechten kan geen specifieke vorm van gemeenschapszorg opleggen. Het is aan de staten zelf om te beslissen welke aanpak het meest geschikt is en het beste aansluit bij de behoeften van de doelgroep. Wel is diversiteit en variatie in sociale diensten essentieel volgens artikel 14 ESH. Als de gekozen aanpak ernstig tekortschiet, kan er toch sprake zijn van een schending. *(eindnoot 148)* Ondanks de ruime appreciatiemarge, oordeelde het Comité dat België door lange wachtlijsten en trage administratieve procedures voor prioriteitstoewijzing faalt in het voorzien van voldoende zorg- en opvangcentra voor ernstig afhankelijke personen met een handicap die tegemoetkomen aan hun specifieke behoeften. Dit belemmert de gelijke en daadwerkelijke toegang tot gemeenschapszorg en vormt een schending van artikel 14§1 ESH. *(eindnoot 149)*

Art. 14§1 ESH moet geleidelijk verwezenlijkt worden. *(eindnoot 150)* Wanneer de uitvoering van een recht complex en kostbaar is, moet de overheid voldoen aan drie voorwaarden: een redelijke tijdsplanning, meetbare vooruitgang, en financiering die maximaal gebruikmaakt van beschikbare middelen. Staten moeten daarbij ook oog hebben voor de impact op kwetsbare groepen en praktische actie ondernemen om de rechten uit het Handvest volledig te realiseren. Tegelijk genieten staten een zekere beoordelingsmarge bij het bepalen van prioriteiten en het inzetten van middelen. *(eindnoot 151)* In casu kende de overheid het probleem al sinds de jaren 90 en kon zij geen rechtvaardiging aanvoeren. *(eindnoot 152)*

Ook in zijn rapport van 2018 stelde het Europees Comité voor Sociale Rechten vast dat er, ondanks grote veranderingen in de organisatie van de zorg voor personen met een handicap, waarbij die zorg flexibeler en meer op maat is geworden, er aanzienlijke obstakels blijven bestaan voor toegang tot aangepaste sociale welzijnsdiensten. *(eindnoot 153)* Hoewel er vooruitgang is geboekt, zijn niet alle voorziene maatregelen uitgevoerd en wachten nog steeds 63% van de personen met een handicap op een oplossing. De situatie is volgens het Europees Comité voor Sociale Rechten dan ook nog steeds niet in overeenstemming met artikel 14§1 ESH. *(eindnoot 154)*

3.2.2. Europese Unie

Artikel 2 van het Verdrag betreffende de Europese Unie bepaalt de waarden waarop de Unie berust. Het gaat om: eerbied voor de menselijke waardigheid, vrijheid, democratie, gelijkheid, de rechtsstaat en eerbiediging van de mensenrechten, waaronder de rechten van personen die tot minderheden behoren. Deze waarden hebben de lidstaten gemeen in een samenleving die gekenmerkt wordt door pluralisme, non-discriminatie, verdraagzaamheid, rechtvaardigheid, solidariteit en gelijkheid van vrouwen en mannen. In een Hongaarse zaak voor het Hof van Justitie over de bescherming van LGBTQI personen (nr. C 769/22) adviseerde de advocaat-generaal recent om die regeling rechtstreeks aan het betreffende artikel van het VEU te toetsen, waardoor de concrete afdwingbaarheid van de waarden in de toekomst aanzienlijk zou kunnen toenemen.

Artikel 26 van het Handvest van de Grondrechten van de Europese Unie bepaalt verder specifiek m.b.t. personen met een handicap:

“De Unie erkent en eerbiedigt het recht van personen met een handicap op maatregelen die beogen hun zelfstandigheid, hun maatschappelijke en beroepsintegratie en hun deelname aan het gemeenschapsleven te bewerkstelligen.”

De Europese Unie is ook toegetreden tot het VN-Verdrag Handicap waardoor de Europese Unie dit verdrag rechtstreeks opneemt in haar wetgeving. *(eindnoot 155)*

3.3. Nationaal kader

Krachtens artikel 23 van de Grondwet heeft iedereen het recht een menswaardig leven te leiden. Daartoe waarborgen de bevoegde wetgevers, rekening houdend met de overeenkomstige plichten, economische, sociale en culturele rechten waarvoor zij de voorwaarden bepalen. Deze rechten omvatten o.a. het recht op behoorlijke huisvesting, recht op sociale zekerheid, bescherming van de gezondheid en sociale, geneeskundige en juridische bijstand. *(eindnoot 156)* Artikel 23 van de Grondwet bepaalt niet wat die rechten, waarvan enkel het beginsel wordt uitgedrukt, concreet impliceren, maar belast elke wetgever ermee is ze te waarborgen. *(eindnoot 157)* Het Grondwettelijk Hof, het Hof van Cassatie en beide afdelingen van de Raad van State hebben reeds bevestigd dat de regeling inzake tegemoetkomingen aan personen met een handicap beschouwd moet worden als een vorm van sociale bijstand in de zin van artikel 23 van de Grondwet. *(eindnoot 158)*

Het is vaststaande rechtspraak dat artikel 23 van de Grondwet inzake het recht op sociale bijstand een **standstillverplichting** bevat die eraan in de weg staat dat de bevoegde wetgever het beschermingsniveau dat geboden wordt door de van toepassing zijnde wetgeving, in aanzienlijke mate vermindert zonder dat daarvoor redenen zijn die verband houden met het algemeen belang. *(eindnoot 159)* Die verplichting kan echter niet zo worden begrepen dat ze elke wetgever, in het raam van zijn bevoegdheden, de verplichting oplegt om niet te raken aan de nadere regels van de sociale bijstand. Zij verbiedt hem om maatregelen te nemen die een aanzienlijke achteruitgang zouden betekenen van het in artikel 23 van de Grondwet gewaarborgde recht op sociale bijstand, maar zij ontzegt de respectievelijke wetgevende instanties niet de bevoegdheid om te oordelen hoe dat recht op de meest adequate wijze wordt gewaarborgd. *(eindnoot 160)*

Hof van Cassatie 19 juni 2023

Het Hof van Cassatie heeft zich ook reeds meer concreet uitgesproken over de toepassing van de standstillverplichting in het kader van tegemoetkomingen aan personen met een handicap: *(eindnoot 161)*

- **Aanzienlijke vermindering:** Het standstillbeginsel verzet zich niet tegen elke vermindering van het beschermingsniveau, maar enkel tegen een aanzienlijke vermindering. De vaststelling van een aanzienlijke vermindering van de graad van bescherming vereist een vergelijking tussen het beschermingsniveau geboden door de referentienorm en het beschermingsniveau geboden door de nieuwe norm. Deze vergelijking moet gebeuren voor de gehele groep geadresseerden van de betrokken normen, en zich niets toespitsten op één concreet individu. De vergelijking moet gebeuren met inachtneming van alle relevante bepalingen van de referentienorm en de nieuwe norm. *(eindnoot 162)*
- **Vaststaande vermindering:** Om te kunnen oordelen of de nieuwe regeling het standstillbeginsel schendt, is vereist dat vaststaat dat zij leidt tot een aanzienlijke vermindering van het bestaande beschermingsniveau op het vlak van zorg of ondersteuning. Een louter mogelijke vermindering is niet voldoende, het moet duidelijk zijn wat de financiële impact is of welke zorg of ondersteuning niet langer kon worden genoten. *(eindnoot 163)*
- **De evenredigheidstoets:** Er is maar sprake van een inbreuk op de standstillverplichting bij ontstentenis van redenen van algemeen belang die de vermindering proportioneel verantwoorden. Bij de beoordeling van die proportionaliteit primeren de rechten van een groep personen boven het individuele belang van één enkele persoon. Bij het uitvoeren van de evenredigheidstoets moet bovendien rekening worden gehouden met de beleidsvrijheid waarover de overheid beschikt. Er moet worden nagegaan of de nieuwe maatregel in redelijke verhouding staat tot het doel van de genoemde maatregel. *(eindnoot 164)*
- De standstillverplichting van artikel 23 van de Grondwet geldt enkel voor rechten die voortvloeien uit normen waarop legitieme verwachtingen kunnen steunen. Dit betekent voor de rechten die voortvloeien uit regelgeving die een zekere standvastigheid kennen en waarop dan ook gerechtvaardigde verwachtingen mogen worden gesteund. *(eindnoot 165)*
- Het standstillbeginsel verleent geen subjectief recht op behoud bestaande toestand. *(eindnoot 166)*

Zo vernietigde de Raad van State de bepalingen uit het Besluit van de Vlaamse Regering van 5 maart 2021 die betrekking hadden op de actualisatie van aanvragen voor persoonsvolgend budget die vóór 17 maart 2020 waren ingediend en waarvoor het budget op de datum van inwerkingtreding van die bepalingen nog niet ter beschikking was gesteld. De Raad van State stelde vast dat de verzoekers voldoende hadden aangetoond dat er sprake was van een aanzienlijke vermindering, zonder dat de Vlaamse Regering hiervoor redenen van algemeen belang kon aantonen. *(eindnoot 167)*

Volledigheidshalve vermelden we ook artikel 22ter van de Grondwet dat sinds 11 maart 2021 het recht op inclusie grondwettelijk verankert. Dat artikel bepaalt uitdrukkelijk dat iedere persoon met een handicap recht heeft op volledige inclusie in de samenleving met inbegrip van het recht op redelijke aanpassingen. *(eindnoot 168)* Het is nog afwachten hoe de rechtspraak dit artikel zal toepassen, maar in de memorie van toelichting worden alvast de principes uit het VN-Verdrag Handicap bevestigd. Er werd expliciet gekozen om de term “*inclusie*” in plaats van integratie in het artikel neer te schrijven in navolging van het VN-Verdrag Handicap. Inclusie vereist dat de maatschappij zich aanpast wanneer zij personen met een handicap verhindert om op volle en gelijke wijze deel te nemen aan het maatschappelijk leven. Conform het VN-Verdrag Handicap werd ook bewust gekozen voor de term “personen met een handicap” om niet te vertrekken vanuit een beperkende medische invalshoek, maar de omgevingsfactoren op de voorgrond te plaatsten. *(eindnoot 169)* De memorie van toelichting stelt dat de incorporatie van artikel 22ter de *standstill*-werking met zich mee brengt. Daarnaast rust er op de verschillende overheden een progressieve realisatieplicht. Iedere wetgever binnen het kader van zijn bevoegdheden is verplicht om dit grondwettelijk beginsel actief ten uitvoer te brengen. *(eindnoot 170)* Het loutere erkennen van redelijke aanpassingen mag niet doen vergeten dat er een algemenere verplichting tot toegankelijkheid bestaat, die gewaarborgd wordt door het VN-Verdrag Handicap. In ieder geval moeten zij steeds worden gezien als aanvulling op de verplichting tot toegankelijkheid. Daarom bepaalt de tekst dat iedere persoon met een handicap recht heeft op volledige inclusie in de samenleving. *(eindnoot 171)*

4. Samenvatting

Het doel van het VN-Verdrag Handicap is helder: waarborgen dat personen met een handicap, net als iedereen, ten volle kunnen genieten van alle mensenrechten, met eerbied voor hun inherente waardigheid. Het verdrag vertrekt vanuit grondbeginselen zoals persoonlijke autonomie, met inbegrip van de vrijheid om eigen keuzes te maken, evenals volledige en daadwerkelijke participatie in en inclusie binnen de samenleving. Artikel 19 van het VN-Verdrag Handicap erkent uitdrukkelijk het recht van alle personen met een handicap op zelfstandig wonen en om deel uit te maken van de maatschappij. De algemene opmerking nr. 5 verduidelijkt deze concepten:

- **Zelfstandig wonen** betekent dat zij alle nodige middelen krijgen om hen in staat te stellen keuze en controle over hun leven uit te oefenen en alle beslissingen over hun leven te nemen.
- **Deel uitmaken van de maatschappij** omvat een volledig sociaal leven en toegang tot alle diensten die aan het publiek worden aangeboden en tot ondersteunende diensten die aan personen met een handicap worden aangeboden, zodat zij volledig kunnen worden opgenomen en deelnemen aan alle aspecten van het maatschappelijk leven.

Artikel 19 VN-Verdrag Handicap verplicht staten doeltreffende en passende maatregelen te nemen om:

- Het recht van alle personen met een handicap te erkennen op zelfstandig wonen en deel uit te maken van de samenleving, ongeacht de aard van hun handicap of hun ondersteuningsnoden.
- Te waarborgen dat personen met een handicap, op voet van gelijkheid met anderen, vrij hun verblijfplaats kunnen kiezen, evenals waar en met wie zij willen leven, zonder te worden verplicht om te leven in een bepaalde leefstructuur. De algemene opmerking verduidelijkt dat dit recht niet enkel betrekking heeft op de woonplaats, maar op alle aspecten van iemands levenswijze.
- Te waarborgen dat personen met een handicap toegang hebben tot een breed aanbod van ondersteunende diensten, waaronder persoonlijke assistentie. Deze diensten zijn noodzakelijk om zelfstandig wonen en opname in de maatschappij te ondersteunen en om isolatie en uitsluiting te voorkomen. Het gaat daarbij niet alleen om ondersteuning in de woning, maar ook om ondersteuning op het vlak van werk, onderwijs, cultuur, politieke participatie, ouderschap, sociale relaties en vrije tijd. Vertrekkend vanuit het grondbeginsel van autonomie, benadrukt het VN-Comité Handicap om zelf de diensten en dienstverleners te kiezen die aansluiten bij hun behoeften en voorkeuren.
- Te waarborgen dat sociale diensten en faciliteiten die voor het algemene publiek beschikbaar zijn, op voet van gelijkheid beschikbaar zijn voor personen met een handicap en beantwoorden aan hun behoeften. Dit betekent dat deze diensten beschikbaar, toegankelijk, aanvaardbaar, aanpasbaar en betaalbaar moeten zijn.

Om de volledige uitvoering van artikel 19 van het VN-Verdrag Handicap te kunnen verwezenlijken stelt het VN-Comité Handicap in haar algemene opmerking nr. 5 dat de staten werk moeten maken van deinstitutionalisering. Het VN-Comité Handicap omschrijft deinstitutionalisering als onderling verbonden processen die zich moeten richten op het herstellen van autonomie, keuzevrijheid en controle voor personen met een handicap, zodat zij zelf kunnen beslissen hoe, waar en met wie zij willen leven.

Het garanderen van het recht om vrij een verblijfplaats te kiezen houdt voor de lidstaten een onmiddellijke verplichting in, terwijl de toegang tot ondersteunende en algemene diensten onder de plicht tot progressieve verwezenlijking valt. Het VN-Comité Handicap stelt in de algemene opmerking nr. 5 dat retrogressieve maatregelen met betrekking tot de essentiële verplichtingen niet zijn toegestaan en heeft ook een aantal fundamentele elementen van artikel 19 van het VN-Verdrag Handicap vastgelegd die staten altijd moeten respecteren.

Ten slotte hangt de uitvoering van artikel 19 van het VN-Verdrag Handicap nauw samen met de uitvoering van andere bepalingen in het verdrag zoals de bepalingen rond toegankelijkheid, gelijkheid voor de wet, vrijheid en veiligheid van de persoon, ...

Ook binnen de Raad van Europa zijn het recht op zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij belangrijke aandachtspunten. Het EHRM bevestigt dat het begrip “privéleven” in artikel 8 Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens ook persoonlijke autonomie omvat, wat onder meer publieke financiering kan betreffen om de mobiliteit en levenskwaliteit van personen met een handicap te verbeteren. Artikel 15 van het Herziene Europees Sociaal Handvest erkent het recht op onafhankelijkheid, sociale integratie en participatie, en verplicht staten om ondersteunende diensten aan te bieden. Artikel 14 Herziene Europees Sociaal Handvest garandeert daarnaast toegang tot sociale diensten die bijdragen aan welzijn en ontwikkeling. Het Europees Comité voor Sociale Rechten benadrukt hierbij de keuzevrijheid van personen met een handicap, zowel wat betreft het type dienst als de manier waarop deze wordt aangeboden. In het bijzonder voor kinderen verplicht het Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind de staten om te erkennen dat elk kind met een handicap een volwaardig en behoorlijk leven dient te hebben, in omstandigheden die de waardigheid van het kind verzekeren, zijn zelfstandigheid bevorderen en zijn actieve deelneming aan het gemeenschapsleven vergemakkelijken.

De Europese Unie van zijn kant berust overeenkomstig artikel 2 van het Verdrag betreffende de Europese Unie op een aantal waarden, waaronder eerbied voor de menselijke waardigheid, gelijkheid en eerbiediging van de mensenrechten. Ook het Handvest van de Grondrechten van de Europese Unie erkent het recht van personen met een handicap op maatregelen die beogen hun zelfstandigheid en hun deelname aan het gemeenschapsleven te bewerkstelligen. Sinds de toetreding van de Europese Unie tot het VN-Verdrag Handicap is het bevorderen van zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij ook een verplichting voor de Europese Unie.

Op nationaal vlak vallen de tegemoetkomingen voor personen met een handicap onder het begrip “sociale bijstand” in de zin van artikel 23 van de Grondwet, waarop het standstillbeginsel van toepassing is. Dit betekent dat de bevoegde wetgever het beschermingsniveau dat geboden wordt door de van toepassing zijnde wetgeving, niet in aanzienlijke mate mag verminderen zonder dat daarvoor redenen zijn die verband houden met het algemeen belang. Dit standstill principe zit ook vervat in artikel 22ter van de Grondwet dat het recht op inclusie grondwettelijk verankert.

5. Eindnoten

1. S. Sottiaux en M. Spinoy, Adviesnota over de voorstellen tot herziening van de Grondwet om de rechten van personen met een handicap te waarborgen, Parl. St., Senaat 2019-2020, nr. 7-169/3, p.94
2. Artikel 36 [Verdrag van 13 december 2006 van de Verenigde Naties inzake de rechten van personen met een handicap.](#)
3. Artikel 39 [Verdrag van 13 december 2006 van de Verenigde Naties inzake de rechten van personen met een handicap.](#)
4. Artikel 1 [Verdrag van 13 december 2006 van de Verenigde Naties inzake de rechten van personen met een handicap.](#)
5. A. D'ESPALLIER, S. SOTTIAUX en J. WOUTERS, De doorwerking van het VN-verdrag inzake de rechten van personen met een handicap, Antwerpen, Intersentia, 2014, 39.
6. Zie resp. Preambule punt e [Verdrag van 13 december 2006 van de Verenigde Naties inzake de rechten van personen met een handicap](#) en [Algemene opmerking nr. 6 \(2018\) over gelijkheid en non-discriminatie](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, § 8-9.
7. Art. 3 [Verdrag van 13 december 2006 van de Verenigde Naties inzake de rechten van personen met een handicap.](#)
8. [Algemene opmerking nr. 6 \(2018\) over gelijkheid en non-discriminatie](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §4-7.
9. [Algemene opmerking nr. 6 \(2018\) over gelijkheid en non-discriminatie](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §4-7.
10. Art. 5, §2 [Verdrag van 13 december 2006 van de Verenigde Naties inzake de rechten van personen met een handicap.](#)
11. Art. 3 [Verdrag van 13 december 2006 van de Verenigde Naties inzake de rechten van personen met een handicap.](#)
12. [Algemene opmerking nr. 6 \(2018\) over gelijkheid en non-discriminatie](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §17.
13. [Algemene opmerking nr. 6 \(2018\) over gelijkheid en non-discriminatie](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §17.
14. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §6.

15. De richtsnoeren zijn gebaseerd op de ervaringen van personen met een handicap vóór en tijdens de coronavirus (COVID-19) pandemie, die wijdverbreide institutionalisering aan het licht bracht. Daarbij werd duidelijk hoe schadelijk institutionalisering is voor de rechten en levens van personen met een handicap, en welke vormen van geweld, verwaarlozing, misbruik, mishandeling en foltering zij in instellingen ondergaan, waaronder chemische, mechanische en fysieke fixatie. De richtsnoeren zijn het resultaat van een participatief proces, dat zeven regionale consultaties omvatte die door het Comité werden georganiseerd. Meer dan 500 personen met een handicap namen deel (zie §1-3 van de guidelines).
16. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §16.
17. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §16-19.
18. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §16.
19. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §16;.
20. [Guidelines on deinstitutionalization, including in emergencies](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap, 10 oktober 2022, §14.
21. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §16 c).
22. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §16.
23. [Guidelines on deinstitutionalization, including in emergencies](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap, 10 oktober 2022, §16.
24. [Guidelines on deinstitutionalization, including in emergencies](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap, 10 oktober 2022, §17.
25. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §16.
26. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §16.

27. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §8.
28. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §2.
29. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §8.
30. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §3.
31. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §18-19.
32. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §19.
33. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §16-19.
34. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §8.
35. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §20.
36. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §21.
37. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §21.

38. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §24.
39. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §24.
40. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §25-26.
41. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §46 en 97.
42. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §30-31.
43. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §30-31.
44. [Guidelines on deinstitutionalization, including in emergencies](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap, 10 oktober 2022, §28.
45. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §28-29.
46. [Guidelines on deinstitutionalization, including in emergencies](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap, 10 oktober 2022, §33.
47. [Guidelines on deinstitutionalization, including in emergencies](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap, 10 oktober 2022, §33.
48. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §28-29.
49. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §28-29.
50. [Guidelines on deinstitutionalization, including in emergencies](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap, 10 oktober 2022, §23.

51. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §28.
52. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §28; Guidelines, §28 en 60.
53. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §28.
54. [Guidelines on deinstitutionalization, including in emergencies](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap, 10 oktober 2022, 81-82.
55. [Guidelines on deinstitutionalization, including in emergencies](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap, 10 oktober 2022, §78.
56. [Guidelines on deinstitutionalization, including in emergencies](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap, 10 oktober 2022, §75.
57. [Guidelines on deinstitutionalization, including in emergencies](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap, 10 oktober 2022, §75.
58. [Guidelines on deinstitutionalization, including in emergencies](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap, 10 oktober 2022, §80.
59. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij van het VN-Comité](#) voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §97.
60. Artikel 19, a) [Verdrag van 13 december 2006 van de Verenigde Naties inzake de rechten van personen met een handicap](#).
61. [Guidelines on deinstitutionalization, including in emergencies](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap, 10 oktober 2022, §26.
62. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij van het VN-Comité](#) voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §32-33.
63. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §32-33.
64. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §34.
65. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §59.

66. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §34.
67. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §57 en 97.
68. [Guidelines on deinstitutionalization, including in emergencies](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap, 10 oktober 2022, 19.
69. [Guidelines on deinstitutionalization, including in emergencies](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap, 10 oktober 2022, 11.
70. [Guidelines on deinstitutionalization, including in emergencies](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap, 10 oktober 2022, §8.
71. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §33.
72. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §16, 33, 57-58; 97.
73. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §97.
74. [Guidelines on deinstitutionalization, including in emergencies](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap, 10 oktober 2022, §59.
75. [Guidelines on deinstitutionalization, including in emergencies](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap, 10 oktober 2022, §60-66.
76. [Guidelines on deinstitutionalization, including in emergencies](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap, 10 oktober 2022, §60-66.
77. [Guidelines on deinstitutionalization, including in emergencies](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap, 10 oktober 2022, §67-68.
78. [Guidelines on deinstitutionalization, including in emergencies](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap, 10 oktober 2022, §67-68.
79. Zie ook [Guidelines on deinstitutionalization, including in emergencies](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap, 10 oktober 2022, §99-106.
80. [Guidelines on deinstitutionalization, including in emergencies](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap, 10 oktober 2022, §93.
81. [Guidelines on deinstitutionalization, including in emergencies](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap, 10 oktober 2022, §95.
82. [Guidelines on deinstitutionalization, including in emergencies](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap, 10 oktober 2022, §32.

83. [Guidelines on deinstitutionalization, including in emergencies](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap, 10 oktober 2022, §94.
84. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §3, 6 en 69.
85. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §42, 56, 70 en 97.
86. [Guidelines on deinstitutionalization, including in emergencies](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap, 10 oktober 2022, §20 en 34.
87. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §71.
88. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §56 en 77.
89. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §33, 78; [Algemene opmerking nr. 6 \(2018\) over gelijkheid en non-discriminatie](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §40.
90. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §56.
91. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §27 en 80.
92. [Algemene opmerking nr. 1 \(2014\) over artikel 12: gelijkheid voor de wet](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §8.
93. [Algemene opmerking nr. 1 \(2014\) over artikel 12: gelijkheid voor de wet](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §12 en 14.
94. [Algemene opmerking nr. 1 \(2014\) over artikel 12: gelijkheid voor de wet](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §16-17.

95. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §80.
96. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §66 en 81.
97. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §27 en §82; Guidelines on the right to liberty and security of persons with disabilities, 6, 10-13.
98. [Guidelines on the right to liberty and security of persons with disabilities](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap, September 2015, §10-11.
99. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §83.
100. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §84.
101. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §85; Guidelines on deinstitutionalization, including in emergencies van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap, 10 oktober 2022, §83.
102. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §87.
103. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §90.
104. [Guidelines on deinstitutionalization, including in emergencies](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap, 10 oktober 2022, §86.
105. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §56.

106. [Guidelines on deinstitutionalization, including in emergencies](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap, 10 oktober 2022, §86; Algemene opmerking nr. 6 (2018) over gelijkheid en non-discriminatie van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §68-69.
107. [Guidelines on deinstitutionalization, including in emergencies](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap, 10 oktober 2022, §87.
108. [Algemene opmerking nr. 6 \(2018\) over gelijkheid en non-discriminatie](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §69-96.
109. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §7 en 39.
110. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §45.
111. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §46.
112. [Algemene opmerking nr. 6 \(2018\) over gelijkheid en non-discriminatie](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §68-69.
113. Algemene opmerking nr. 5 (2017) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §39-42.
114. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §39-42.
115. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §38 en 43-45.
116. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap, §38 en 43-45.
117. [Algemene opmerking nr. 5 \(1994\) over personen met een handicap](#) van het VN-comité voor economische, sociale en culturele rechten, 9 december 1994, §28; [Algemene opmerking nr. 19 \(2008\) over het recht op sociale zekerheid](#) van het VN-comité voor economische, sociale en culturele rechten, 9 december 1994, §20.

118. [Algemene opmerking nr. 5 \(1994\) over personen met een handicap](#) van het VN-comité voor economische, sociale en culturele rechten, 9 december 1994, §28; [Algemene opmerking nr. 19 \(2008\) over het recht op sociale zekerheid](#) van het VN-comité voor economische, sociale en culturele rechten, 9 december 1994, §20.
119. Artikel 23 [Verdrag van 20 november 1989 van de Verenigde Naties inzake de Rechten van het Kind](#).
120. Artikel 23 [Verdrag van 20 november 1989 van de Verenigde Naties inzake de Rechten van het Kind](#).
121. [Algemene opmerking nr. 9 over kinderen met een handicap](#) van het VN-Comité voor de rechten van kinderen over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van het Kind, § 47-49.
122. [Algemene opmerking nr. 9 over kinderen met een handicap](#) van het VN-Comité voor de rechten van kinderen over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van het Kind, § 47-49.
123. [Committee on the Rights of the Child, Concluding observations on the combined fifth and sixth periodic reports of Belgium, 28 februari 2019, §28-29](#).
124. [Committee on the Rights of the Child, Concluding observations on the combined fifth and sixth periodic reports of Belgium, 28 februari 2019, §28-29](#).
125. [Le droit des personnes handicapées à l'autonomie de vie et à l'inclusion dans la société, commissioner for human rights](#), Mensenrechtencommissaris van de Raad van Europa, 13 maart 2012
126. [Le droit des personnes handicapées à l'autonomie de vie et à l'inclusion dans la société, commissioner for human rights](#), Mensenrechtencommissaris van de Raad van Europa, 13 maart 2012
127. [Artikel 8 Europees Verdrag van de Rechten van de Mens](#).
128. Europees Hof voor de Rechten van de Mens 20 mei 2014, nr. 4241/12, [Mc Donald t. Verenigd Koninkrijk](#), §76; 23 maart 2017, nr. 53251/13, [A.-M.V. v. Finland](#), §76; 8 mei 2022, nr. 62250/19, [Jivan v. Romania](#), §30.
129. Europees Hof voor de Rechten van de Mens, 8 mei 2022, nr. 62250/19, [Jivan v. Romania](#), §31, 40-41; 20 mei 2014, nr. 4241/12, [Mc Donald t. Verenigd Koninkrijk](#), §46; 8 juli 2003, nr. 27677/02, [Sentges t. Nederland](#); 14 mei 2002, 38621/97, [Zehnalova and Zehnal t. Tsjechische Republiek](#).
130. Europees Hof voor de Rechten van de Mens, 8 mei 2022, nr. 62250/19, [Jivan v. Romania](#), §31, 40-41; 8 juli 2003, nr. 27677/02, [Sentges t. Nederland](#); 20 mei 2014, nr. 4241/12, [Mc Donald t. Verenigd Koninkrijk](#), §46; 14 mei 2002, 38621/97, [Zehnalova and Zehnal t. Tsjechische Republiek](#).
131. Europees Hof voor de Rechten van de Mens, 20 mei 2014, nr. 4241/12, [Mc Donald t. Verenigd Koninkrijk](#), §47;
132. Europees Hof voor de Rechten van de Mens 23 maart 2017, nr. 53251/13, [A.-M.V. v. Finland](#), §76-77.
133. Europees Hof voor de Rechten van de Mens 8 mei 2022, nr. 62250/19, [Jivan v. Romania](#), §34-35; 20 februari 2024, nr. 53162/21, [Diaconeasa t. Roemenië](#), §32-33.
134. Europees Hof voor de Rechten van de Mens, 8 juli 2003, nr. 27677/02, [Sentges t. Nederland](#);

135. Europees Hof voor de Rechten van de Mens 20 februari 2024, nr. 53162/21, [Diaconeasa t. Roemenië](#), §47.
136. Europees Hof voor de Rechten van de Mens 23 maart 2017, nr. 53251/13, [A.-M.V. v. Finland](#), §73 en 83.
137. Europees Hof voor de Rechten van de Mens 23 maart 2017, nr. 53251/13, [A.-M.V. v. Finland](#), §74; 8 mei 2022, nr. 62250/19, [Jivan v. Romania](#), §45.
138. Europees Hof voor de Rechten van de Mens 23 maart 2017, nr. 53251/13, [A.-M.V. v. Finland](#), §90.
139. Europees Hof voor de Rechten van de Mens 23 maart 2017, nr. 53251/13, [A.-M.V. v. Finland](#), §81-92.
140. Europees Hof voor de Rechten van de Mens 23 maart 2017, nr. 53251/13, [A.-M.V. v. Finland](#), §81-92.
141. Europees Hof voor de Rechten van de Mens 8 mei 2022, nr. 62250/19, [Jivan v. Romania](#), §43-53; 20 februari 2024, nr. 53162/21, [Diaconeasa t. Roemenië](#), §52-65.
142. Artikel 15 [Verdrag van de Raad van Europa van 3 mei 1996 Herzien Europees Sociaal Handvest](#).
143. Artikel 14 [Verdrag van de Raad van Europa van 3 mei 1996 Herzien Europees Sociaal Handvest](#).
144. Europees Comité voor Sociale Rechten, [Conclusions 2009, Statement of Interpretation on Article 14§1](#)
145. Europees Comité voor Sociale Rechten, [Conclusions 2005 - Bulgaria - Article 14-1, 30/06/2005](#).
146. Europees Comité voor Sociale Rechten 18 maart 2013, nr. 75/2011, [FIDH t. België](#).
147. Europees Comité voor Sociale Rechten 18 maart 2013, nr. 75/2011, [FIDH t. België](#), 10-114.
148. Europees Comité voor Sociale Rechten 18 maart 2013, nr. 75/2011, [FIDH t. België](#), 121-122.
149. Europees Comité voor Sociale Rechten 18 maart 2013, Nr. 75/2011, [FIDH t. België](#), 137-139.
150. Europees Comité voor Sociale Rechten 18 maart 2013, Nr. 75/2011, [FIDH t. België](#), 145-147.
151. Europees Comité voor Sociale Rechten 18 maart 2013, Nr. 75/2011, [FIDH t. België](#), 145-147.
152. Europees Comité voor Sociale Rechten 18 maart 2013, Nr. 75/2011, [FIDH t. België](#), 148-151.
153. Raad van Europa, Europees Comité voor Sociale Rechten, Conclusies op het 11e periodieke rapport van België (over gezondheid, sociale zekerheid en sociale bescherming) Publicatiedatum: 1 januari 2018 Link: [European Committee of Social Rights - Conclusions 2017 – Belgium](#), 39-42.
154. Raad van Europa, Europees Comité voor Sociale Rechten, Conclusies op het 11e periodieke rapport van België (over gezondheid, sociale zekerheid en sociale bescherming) Publicatiedatum: 1 januari 2018 Link: [European Committee of Social Rights - Conclusions 2017 – Belgium](#), 39-42.

155. Besluit van de Raad van 26 november 2009 betreffende de sluiting door de Europese Gemeenschap van het Verdrag van de Verenigde Naties inzake de rechten van personen met een handicap, Pb. L. 27 januari 2010.
156. Artikel 23 Grondwet
157. Grondwettelijk Hof 1 oktober 2015, nr. 133/2015, B.6.1.
158. Grondwettelijk Hof 17 maart 2016, nr. 42/2016, B.13.1., Hof van Cassatie 19 juni 2023, AR S.22.0046.N, §1; Raad van State afdeling Wetgeving advies, 8 februari 2021, nr. 68.624/1, §5; Raad van State, afdeling bestuursrechtspraak, 8 januari 2024, nr. 258.354, §12.
159. Grondwettelijk Hof 17 maart 2016, nr. 42/2016, B.13.1; Hof van Cassatie 19 juni 2023, AR S.22.0046.N, §1; Raad van State afdeling Wetgeving advies, 8 februari 2021, nr. 68.624/1, §5; Raad van State, afdeling bestuursrechtspraak, 8 januari 2024, nr. 258.354, §12.
160. Grondwettelijk Hof 17 maart 2016, nr. 42/2016, nr. 42/2016, B.13.2, zie ook Raad van State afdeling Wetgeving advies 68.624/1 van 8 februari 2021, §5; Raad van State, afdeling bestuursrechtspraak, 8 januari 2024, nr. 258.354, §12.
161. Hof van Cassatie 19 juni 2023, AR S.22.0046.N.
162. Hof van Cassatie 19 juni 2023, AR S.22.0046.N., §1.1 en 3.1.
163. Hof van Cassatie 19 juni 2023, AR S.22.0046.N. §3.2.1.
164. Hof van Cassatie 19 juni 2023, AR S.22.0046.N., §4.1.
165. Hof van Cassatie 19 juni 2023, AR S.22.0046.N., §2.1.1.1.
166. Hof van Cassatie 19 juni 2023, AR S.22.0046.N. §4.3.
167. Raad van State, afdeling bestuursrechtspraak, 8 januari 2024, nr. 258.354, §17-20.
168. Artikel 22ter Grondwet.
169. Herziening van titel II van de Grondwet, om een nieuw artikel in te voegen dat de personen met een handicap het genot van de rechten en de vrijheden moet waarborgen, SENAAT, 2019-2020, 26 juni 2020, nr. 7-169/2, 7-8.
170. Herziening van titel II van de Grondwet, om een nieuw artikel in te voegen dat de personen met een handicap het genot van de rechten en de vrijheden moet waarborgen, SENAAT, 2019-2020, 26 juni 2020, nr. 7-169/2, 7.
171. Herziening van titel II van de Grondwet, om een nieuw artikel in te voegen dat de personen met een handicap het genot van de rechten en de vrijheden moet waarborgen, SENAAT, 2019-2020, 26 juni 2020, nr. 7-169/2, 8-9.

Vlaams
Mensenrechten
Instituut

Colofon

Verantwoordelijke uitgever

Heidi Vander Poorten

Adjunct-directeur

Vormgeving

Michel Wouters

Corporate Cannibal

Deze uitgave is digitaal te raadplegen via
vlaamsmensenrechteninstituut.be/publicaties

Vlaams Mensenrechteninstituut

Hoofdzetel: Belpairegebouw, Simon Bolivarlaan 17, 1000 Brussel

Postadres: Consciencegebouw, Koning Albert II-laan 15, bus 576, 1210 Brussel

contact@vmri.be

www.vlaamsmensenrechteninstituut.be